

УДК 007:304:655“19”

Н.С. Романюк

УМОВИ ПРАЦІ В ДРУКАРНЯХ ЄЛИСАВЕТГРАДА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті вперше висвітлено становище працівників видавничої сфери й умови праці в друкарнях і літографіях, палітурних майстернях Єлисаветграда. Джерельною базою дослідження є публікації газети “Труд” за 1910 р.

Ключові слова: історія видавничої справи, друкарні, літографії, палітурні майстерні, умови праці, Єлисаветград, Кіровоград, “Труд”.

I. Вступ

В історії видавничої справи Кіровограда (в минулому Єлисаветграда, Зінов'євська) залишається чимало білих плям. Тривалий час вона майже ігнорувалася науковцями, зокрема дослідниками видавничої справи. Це можна пояснити рядом причин. Серед них – застій у сфері книговидавання в радянські роки. Відновлюватися – досить мляво – почала вже в роки незалежності. Разом з тим, у другій половині ХІХ та на початку ХХ ст. у місті (яке тоді мало статус повітового) діяло кількадесят друкарень, палітурних майстерень, редакцій газет. І саме в цьому місті були надруковані перші на території України книги так званою “гражданкою”. Певною мірою в поле зору науковців потрапляють тематичний репертуар, імена видавців і редакторів, розвиток преси. Такі відомості (як основний предмет дослідження чи епізодично) знаходимо в працях Р. Базаки, В. Боська, Н. Бракер, В. Крижанівського, Л. Куценка, Ю. Матівоса, І. Огієнка, О. Семенка, О. Чуднова та інших. Але питання становища звичайних робітників друкарень, літографських і палітурних майстерень не досліджені. Це обмежує бачення розвитку книговидавання в місті, а також знеособлює цю сферу, яка є важливим показником як економічного, так і культурного розвитку краю.

II. Постановка завдання

З огляду на сказане вище, мета статті – висвітлити умови діяльності працівників видавничої сфери Єлисаветграда на початку ХХ ст.

Джерельною базою для нашого дослідження є газета “Труд”. Вона виходила з 1909 до 1911 р. щонеділі, була невеликого формату, порівняно з багатьма іншими тодішніми газетами, обсягом переважно у вісім сторінок (зрідка десять). Редактором-видавцем був С. Крамаренко. Виготовлялася газета в однойменній друкарні Л. Ровінського і З. Котляренка. Найчастіше в ній висвітлювали проблеми умов праці робітників різноманітних підприємств, аналізували стан профспілкового руху, були й статті про кооперації. Чимало

опублікованого – з листів читачів. Тексти нерідко були експресивно забарвленими. Це видання висвітлювало життя саме робітників та адресувалося передусім саме їм.

Новизна роботи полягає в тому, що висвітлюються матеріали з архівних фондів, переважна частина яких (якщо не всі) не передруковувалася після виходу аналізованої газети, тому недоступні для широкого загалу.

III. Результати

Протягом 1910 р. (саме підшивку газет за цей період ми опрацювали в Державному архіві Кіровоградської області) майже щонамера так чи інакше порушувалися питання про друкарську галузь: умови праці в друкарнях, літографських чи палітурних майстернях, стан профспілкового руху тощо. І здебільшого це були нарікання на власників, керівників і на себе самих як спільноту робітників. Із цих матеріалів ми отримуємо важливий фактологічний матеріал для нашого дослідження.

Аналізуючи тижневик, ми звернули увагу на такі проблеми: збільшення тривалості робочого дня, зменшення заробітної плати та введення відрядної оплати, жадливі гігієнічні умови, посягання на вихідні й введення понаднормової роботи, експлуатація дітей і підлітків. Хоча листи до редакції стосувалися переважно окремих друкарень чи палітурних майстерень, але загалом проблеми були спільними.

“Складне і пагубне становище, у якому перебувають працівники друкарень через пил від свинцю і фарб, яким доводиться дихати через ті погано обставлені, сирі, холодні, брудні і темні майстерні, у яких ми повинні знаходитися з раннього дитинства, – читаємо в одному з листів. – А останнім часом крок за кроком у нас відбирають так складно отримані поліпшення. Забрали восьмигодинний робочий день, а заробітна плата щоразу зменшується. Мало того, тепер близький той час, коли у нас відберуть і дев'ятигодинний день шляхом введення відрядної праці, як, наприклад, у земській друкарні. Не можна,

звісно, заперечувати, що відрядна праця порушує нормальне становище робітника, який у несезон повинен потерпати від дедалі більшої скрути через те, що не виробляє навіть звичайного місячного заробітку. Але у сезон, щоб не втратити можливого прибутку, що має покрити несезонний час, доведеться працювати не 9, а 13–15 годин, що ми бачимо у кравців та інших”¹ [2, с. 4].

Скарги надходили і на приватні друкарні, і на **земську**. Так, у відкритому листі від Є. Моїсеєва читаємо про умови праці в останній: «...спочатку, коли друкарня тільки-но відкрилася, робітникам було відносно добре працювати там. Господарський гніт не був таким відчутним. Але це тривало недовго. Власники цієї друкарні взяли інший курс і першим їхнім наступом був знищений восьмигодинний робочий день. За цією друкарнею послідували й інші, посилаючись на те, що в земській друкарні працюють дев'ять годин. Потім, бачачи, що робітники безсилі, вони почали дедалі збільшувати робочий день системою “понаднормової роботи”, що впроваджувалася щоденно до дванадцятої години ночі (під час друку звітів). І зовсім нещодавно, через “економію”, знищили помісячну платню і ввели відрядну. Тепер залишили газетних працівників і єдиного дня відпочинку» [6, с. 6].

Крім того, траплялися випадки, що робітників звільняли через участь у роботі загальних зборів професійного товариства: “За-відувач конторою С. звільнив одного палітурника після того, як дізнався, що той з ще одним працівником був на загальних зборах професійного товариства. Але інші робітники палітурні, не бажаючи допустити самовільного звільнення, кинули роботу” [4, с. 3–4]. Хоча, зрештою, вимогу робітників нікого не звільняти земська друкарня задовольнила (після того, як вони попрацювали в палітурній майстерні Гольденберга тиждень).

Що ж до названої **друкарні М. Гольденберга**, то на неї також було чому скаржитися. Скажімо, за тиждень роботи палітурників із земської, про що ми писали вище, не заплатили. Про це дізнаємося також із місцевої хроніки газети “Труд”.

В одному з листів читаємо про зміну умов праці в друкарні Гольденберга протягом кількох років у контексті боротьби робітників за свої права: “У 1906 р., коли всі робітники виборювали поліпшення свого становища, місцеві працівники друкарень також пішли на боротьбу з господарями за поліпшення свого становища. Після восьмигодинного бастування робітники досягли того, що господарі задовольнили майже всі вимоги, головною з яких можна вважати введення восьмигодинного робочого дня, збільшення зарплатні, ввічливе поводження та багато

інших більш-менш важливих пунктів, пред'явлених робітниками. Але так тривало недовго. Тільки-но господарі відчули, що між працівниками немає колишньої солідарності – абсолютно перестали рахуватися з ними” [9, с. 6]. Далі – про збільшення робочого дня, після чого – зниження заробітної плати кожному працівнику окремо. «Інакше він учинив із газетними набірниками: з них він зняв, як мовиться, дві шкіри: спочатку він їм додав рядків, тобто замість 270 рядків він змусив набирати їх по 300 рядків щоденно, а за кілька днів він знизив їм зарплатню. Якщо ж робітники говорили, що в таких умовах неможливо працювати, то він зазвичай відповідав своїм “ліберальним” тоном: “Шановні, якщо вам невігдно чи незручно, то, прошу, можете розрахуватися”. Все це він робив для того, аби дорослі робітники відмовлялися, і щоб він міг їх замінити хлопчиками.

Нині на газеті “Голос Юга” працюють майже виключно хлопчики, яких він експлуатує до найвищої міри. За норму у 200 рядків раніше отримували 26 рублів, нині – 19, а іноді й менше. За 270 рядків раніше отримували 40 рублів, а тепер – 27 рублів і т. д.» [9, с. 6].

В іншій публікації читаємо: «Жахливі умови роботи у друкарні Гольденберга не можуть не привернути уваги. Ми вже писали про нестерпну атмосферу, що завжди присутня у приміщеннях цієї друкарні. Зі встановленням нафтового двигуна не попідкувалися влаштувати витяжкові димові труби, і задушливий їдкий дим цілими днями уже всю зиму виводить працівників, поїдає очі, забирається в легені, душить, викликає виснажливий кашель.

Вентиляції в приміщеннях немає жодної. Щоб хоча б на хвилину змінити атмосферу у приміщенні, де набирається газета “Голос Юга”, доводиться відкривати вікна і працювати при відкритих, але довго цього витримати не можна. Тільки закриєш вікна – задушливий дим знову робить свою тяжку справу. Освітлення погане, хоча й електричне, і від цього псуються очі працівників. Псуються вони і від їдкого повітря, що викликає сльози на очах, затуманює й заважає бачити. До вечора від напруження очі перестають служити і працівникам важко правити коректуру.

Як на доповнення до цього, у друкарні брудно. І це не той бруд, що неминучий у всіх друкарнях, це якийсь особливий, специфічний бруд, що є ознакою запустіння, ознакою того, що господарю байдуже, як живуть працівники, у яких умовах працюють. Аби працювали.

І тому друкарня Гольденберга нагадує похмуре капище, де в жертву ідолу приносять здоров'я і молоді сили робітників» [5, с. 4].

Разом із цим “нікому не було відомо, у яких убивчих умовах доводилося працювати у цій брудній, сирій, холодній і темній друкарні. Ніколи працівники не могли й обмовитися про

¹ Тут і далі переклад з російської автора статті.

поліпшення умов роботи, про ремонт приміщення, про застосування якогось засобу для уникнення їдкого диму, бо вони боялися залишитися за бортом без заробітку», – пишуть в одному з наступних номерів “Труда” [6, с. 5].

Були нарікання й на санітарні умови в **друкарні Д. Шполянського**: “Приміщення, яке займає друкарня, роками не ремонтується: усюди кіптява, пил і павутиння. Дерев’яна підлога просякнута гасом, що псує повітря. Вентиляція взагалі відсутня. Освітлення погане, є всього три вікна, і в друкарні дуже мало світла. Все це тяжко позначається на здоров’ї робітників, яким доводиться там працювати днями поспіль, а то й вечорами” [6, с. 6].

Не влаштовувало й ставлення Шполянського до підлеглих: «Власник друкарні намагається наймати переважно сімейних працівників, і, використовуючи їхнє становище, утисняє їх самих немилостиво. Він примушує їх працювати зайві години, а коли доводиться платити їм за роботу, відговорюється тим, що іще не отримав грошей у замовника; і робітникам доводиться чекати потім заробленого місяцями. Поводження Шполянського з працівниками щонайгірше. Коли він у поганому настрої, то третирує працівників, ніби це не люди.

“Ви не думайте, що це вам минулі часи, коли ви влаштовували бастування!” – каже він при цьому.

Якщо із замовником чи вдома стаються якісь неприємності, то в друкарні він виміщує свою злість на працівниках, принижуючи їх при цьому найгіршою сваркою» [6, с. 6].

Робітники **друкарні Лінцера** почувалися не ліпше, ніж інші. «Доводиться констатувати, що вони відчують на собі те саме господарське ярмо, ті самі приниження людської гідності, те саме поведження з працівниками, яке можна зустріти в інших друкарнях, що віддавна відомі системою шор. Погляд Лінцера на робітників дуже простий. Це люди, яких можна підібрати на вулиці в будь-який час і в бажаній кількості та “якості”. Тому при найманні Лінцер практикує ті самі господарські хитрощі, коли робітники звертаються до нього, щоб пристати на роботу в його друкарню» [3, с. 6]. В одному з наступних номерів І. Лінцер наводить уточнювальні запитання щодо фактажу. Відразу після цього редакція подала те, що просив Лінцер. І в публікації аргументи були не на користь власника друкарні [4, с. 7–8]. Зрештою, він переніс спір із газетою до третейського суду.

У **друкарні Болтянського**, “за винятком 3–4 дорослих працівників, уся робота виконується хлопчиками та підлітками. Для нагляду за робітниками завжди перебуває в друкарні син Болтянського, який безперервно підганяє працювати швидше й не обмежується у висловлюваннях на адресу того, хто не встигає виконувати його переважно беззмістовні накази, а з хлопчиками він уза-

галі безцеремонно поводить. Дуже часто в друкарні Болтянського виконується понаднормова робота, плату за яку отримують дуже рідко, оскільки навіть місячна платня також дуже неретельно виплачується – невчасно й частинами, майже копійками” [5, с. 4–5].

Цікаво, що в газеті висвітлювалися й перипетії, пов’язані з **друкарнею “Труд” Ровинського та Котляренка**, яка й тиражувала однопольову газету. Робітники цієї друкарні, що набирали газету, при збільшенні їм роботи вимагали збільшення заробітку, і коли власник не задовольнив їхні вимоги, звернулися із заявою до правління товариства робітників друкарської справи. Зрештою, власники, вислухавши мотиви нарахування надбавки, задовольнили вимоги робітників [6, с. 5].

Лунали скарги на адресу одного з керівників друкарні “Труд”: «Усі місцеві робітники вважають, що у друкарні “Труд” працювати ліпше, ніж у всіх інших друкарнях. Чи це так, побачимо далі. Робітники говорять про те, що добродій Ровинський – людина тиха і неприскіплива. Але при цьому вони забувають, що в друкарні є ще так званий “друг господаря” Я. Котляр. Цей господарський “дружок”, який нещодавно вийшов з лав робітників, настільки захопився повеліннями, що немає жодного дня, коли б через нього не було суперечок» [8, с. 6].

Висвітлювалися умови праці й у **палітурних майстернях** міста.

Працівники **палітурної майстерні Гіскіна** нарікали на несправедливі, на їхній погляд, відрахування. Цю майстерню вважали однією з найбільших (працювало три-чотири особи, а в сезон – шість-сім). “Великою любов’ю і не меншим завзяттям вирізняється добродій Гіскін до цілком незаконних і безпідставних вирахувань із зарплат робітників”. Як приклад, автори публікації зазначають, що Гіскін, розраховуючись із одним із робітників, вирахував з його заробітку один рубль за “прогуляний” день через весілля доньки господаря. Хоча саме останній запропонував зробити вихідний [4, с. 4].

“У **палітурні Немировського** працює 4 особи, – читаємо в іншій публікації. – 3 них один помісячно, отримує 25 рублів на місяць, і троє працюють поштучно: максимальний їхній заробіток досягає 4 рублів на тиждень. Робота виконується з восьмої години ранку до дев’ятої–десятої години вечора. Санітарно-гігієнічні умови нестерпні. Зарплата ніколи не видається своєчасно. Часто добродій Немировський дає робітникам розписки, за якими вони у крамницях отримують свої прибутки натурою, нерідко також практикується понаднормова робота, за яку робітники не отримують належної їм платні” [4, с. 4].

Крім того, Немировський намагався знизити розцінку праці робітникам і пропонував їм роботу за значно зменшену плату. “Наприклад, він дає 3 копійки за виготовлення

книжок-алфавітів, тоді як всюди платять 5 копійок лише за вирізку алфавіту для цих книжок. За папки для зошитів він також платить низьку ціну – 3 копійки, тоді як усюди папка коштує 5 копійок” (№ 21).

Публікували скарги на умови праці й у **палітурні Германа** [7, с. 6].

Задля справедливості варто зазначити, що ситуація в друкарській сфері була не найгіршою. Як дізнаємося зі щорічника газети “Голос Юга”, офіційна тривалість дня працівників друкарень та літографій була найменшою, порівняно з іншими робітниками – дев’ять годин (тоді як середня – десять з половиною годин, а на макаронній фабриці і в крупорушках – одинадцять) [1]. (Загалом станом на 1912 р. було зареєстровано 15 друкарень із загальною сумою обігу в 100 тисяч рублів та зі 150 працівниками).

IV. Висновки

Отже, завдяки газеті “Труд” яскраво видно конфлікт інтересів між власниками друкарень та працівниками. Особливо цінним є те, що це не статистична звітна інформація, а листи від тих же працівників, про яких і йде мова. Ці публікації розширюють бачення діяльності видавничих організацій у місті саме в контексті доби, коли робітники не мовчали про власні права. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в тому, щоб

вивчати видавничу справу міста не лише через аналіз виданої продукції тощо, а також через суспільні тенденції, взаємодію робітників і власників та редакторів, постаті з обох сторін (підвладної й владної).

Список використаної літератури

1. Ежегодникъ “Голоса Юга”: Адресь-календарь и справочная книга по г. Елисаветграду и уѣзду, съ діаграммами, рисунками, портретами и шаржами / издание редакції газеты “Голосъ Юга”. – Елисаветградъ : Голосъ Юга ; [Типографія Х. Ш. Немировскаго], 1913.
2. Трудъ. – 1910. – № 16. – 28 февраля. – 8 с. (103).
3. Трудъ. – 1910. – № 17. – 7 марта. – 8 с. (104).
4. Трудъ. – 1910. – № 19. – 21 марта. – 8 с. (105).
5. Трудъ. – 1910. – № 20. – 28 марта. – 8 с. (106).
6. Трудъ. – 1910. – № 22. – 11 апреля. – 8 с. (107).
7. Трудъ. – 1910. – № 27. – 16 мая. – 8 с. (110).
8. Трудъ. – 1910. – № 34. – 4 июля. – 8 с. (111).
9. Трудъ. – 1910. – № 42. – 29 августа. – 8 с. (112).

Стаття надійшла до редакції 12.11.2012.

Романюк Н.С. Условия труда в типографиях Елисаветграда в начале XX века

В статье впервые освещается положение работников издательской сферы и условия труда в типографиях и литографиях, переплетных мастерских Елисаветграда. Базой исследования послужили публикации газеты “Труд” за 1910 г.

Ключевые слова: история издательского дела, типографии, литографии, переплетные мастерские, условия труда, Елисаветград, Кировоград, “Труд”.

Romaniuk N. Conditions of work in the printing houses of Yelysavethrad in early XX-th century

Position of the workers of publishing sphere and the conditions of work in publishing houses, lithographic and bookbinder's shops are described in the article for the first time. The research is based on publications in the “Trud” newspaper (1910). The problems of the conditions of work at different enterprises were elucidated in this newspaper, the condition of trade unions was analyzed, and some articles were about the co-operations.

The most of the publications were the readers' letters. The texts were often expressive. It was the newspaper that elucidated the life of working people and was addressed to them. The novelty of the work is that materials of archives, most of which hasn't been republished after publication of the newspaper and, so, has been inaccessible for the public at large, are elucidated in it. The aspects of conditions of the workers of publishing houses, lithographs and bookbinderies weren't explored. When analyzing the newspaper, we drew attention to such problems: enlarging the working day, cutting the wages, putting the piece rate pay, bad sanitary, abolition of the free days, irregular working hours, exploitation of children and teenagers. The publishing houses of Yelysavethrad district council, M. Goldenberg's, D. Shpolyanskiy's, I. Lincer's, Boltyanskiy's publishing houses, Rovinsky's and Kotlyarenko's publishing house “Trud”, Hiskin's, Nemirovsky's and German's bookbinder's shops are paid attention to in the article. Owing to the “Trud” newspaper the conflict between the owners of the publishing houses is exactly seen. These publications enlarge the vision of publishing organizations in the town in the context of the epoch, when workers stood on their rights.

The perspectives of the further exploration are considered in studying the publishing in Kirovohrad not only through the analysis of the published production, but also through the social trends, cooperation of workers, owners of publishing houses and editors.

Key words: history of publishing, publishing houses, lithographic shops, bookbinder's shops, conditions of work, Yelysavethrad, Kirovohrad, “Trud”.